

СЕНСОВИЙ МЕТАТЕКСТ У КОНТЕКСТІ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ДОЛЯ ЖІНКИ

І. Франко, визначаючи одну з основних ідей Т. Шевченка, говорить: "Основою суспільності, по думці Шевченка, є сім'я... Сімейне життя, патріархальне і сумирне – то найбільша святість" [4, 252]. Відповідно гармонійна сім'я породжує гармонійне суспільство, благополуччя. Родину ж формує перш за все два начала: жіноче і чоловіче; які здатні зберегти цю святість за умови несення у собі чистоти, непорочності, моральності. Грунтом для творення сім'ї для Т. Шевченка є любов. У той же час є ряд обставин, незважаючи на наявність любові, які унеможливають сімейний союз (до них звернемося нижче).

Типовою для Шевченкової творчості є модель "українського жіночого світу як світу пригноблення й страждання" [5, 679]. Для Т. Шевченка дуже багато значить "пониження людської гідності, якого головним і найтиповішим виразом у нього є пониження жінчини, зрада і наруга над дівчиною, якій таким робом назавсідги відбирається можливість легального сімейного життя" [4, 252]. Наруга над дівчиною, матір'ю, на вищому рівні – над дівоцтвом, материнством – це в своїй основі наруга над основами людського життя, над людством.

У свою чергу, І. Дзюба стверджує: "Мотиви дівочої недолі – це частина великої Шевченкової теми: втрати людьми раю (раю щирості й правди поміж людьми, раю чистих людських почувань), який вони перетворили на пекло, пекло нещирості, обману, корисливості..." [1, 428]. Адже кривдниками постають "просвіщенні християни", чиє імення вбирає все те, що заперечував Христос, як говорив Ніцше, що демонстрував і проти чого виступав Т. Шевченко.

Відповідно цей мотив дівочої недолі "в кожному новому творі розробляється на іншому реєстрі, складаючись у цикл писань" [7, 109].

Т. Шевченко вважає, що порозуміння людей може відбутися тільки тоді, якщо їх поєднують спільні цінності, спільна основа. І навіть родинні зв'язки – чоловіка і жінки, батька і доньки – без цих цінностей не забезпечують порозуміння. Про які ж цінності йде мова? – Загальнолюдські.

Героїні Т. Шевченка – страждальні, і через власний переступ, і через кривду, заподіяну їм іншими, особливо панамі. І, хоча щастя не полягає у відсутності страждань, бо, за Епікуром, таким є щастя каменя, проте страждання героїнь тільки посилюються, за відсутності надії. Як

насильство пана, так і прагнення героїнь здобути щастя, поєднуючи свою долю з долею пана, завжди призводить до трагедії, адже, за В. Шевчуком, "це з'єднання непоєднаних начал". Саме зв'язок з паном призводить до появи покриток і байстрюків, зневажених і відкинутих людьми, адже, погоджуємося з В. Шевчуком, "алегорично... тема про покриток та байстря зв'язана з темою ренегатства – відступлення від народних основ" [7, 98].

Розгляньмо ж детальніше образи героїнь окремих етологічних поем Т. Шевченка, їхню участь, під кутом, запропонованим самим письменником, правда, щодо участі Марини з однойменної поеми:

...розкажи, моя зоре,
Про тую Марину,
Як вона у пана злого
І за що страдала [7, 101–102].

Таким чином, героїня поеми "Катерина" (1838–1839) сама вчинила переступ, порушила моральний кодекс, понісши за це жорстоке покарання.

Не забуваймо також, що в сучасному шевченкознавстві набуло поширення алегоричне прочитання "Катерини" та інших поем, відповідно до якого "образ Катерини, як і образи згнєблених жінок в наступних Шевченкових творах, символізують долю України, поневоленої Росією" [5, 615]. Ми ж у цій статті не ставимо собі за мету здобути на алегоричне прочитання.

Сліпа з однойменної поеми також добровільно вчинила переступ проти суспільної моралі, віддавшись своїм почуттям, насолоджуючись щастям і багатством:

...и я в палатах
Была, как пани на пиру. [5, 217].

Надзвичайно подібною є фабула поем "Слепая" (1842) та "Марина" (1848), на що, зокрема, вказує В. Смілянська: "...в обох поемах ця фабула реалізована через романтичний сюжет з його мотивом інцесту, божевілля героїні, батьковбивства, підпалу садиби, смерті обох героїнь" [3, 106].

Проте якщо Сліпа була захоплена зустрічю з дідичем, то Марина управителя (який вже пустив чимало покриток з байстрюками) навіть не помічає:

Ніхто й не бачив, як проїхав
Той управитель, лях ледачий.
А він так добре бачив,
А надто молодую. [6, 102].

Цей пан розпорядився молодого заголити в москалі, а молоду – Марину забрав до себе в покої. Від початку він виступив у ролі лиходія і таким і поставав в очах дівчини. Для Сліпої ж час, проведений у палатах, ототожнюється з періодом щастя, яке, проте, незабаром закінчується:

якось прокинувшись, вона виявляє, що палати опустіли. Слуги відразу вигнали її – саме це вона вважає своєю ганьбою і падінням; а люди до хат не пустили. Таким чином, посягнувши на вивіщення з-поміж інших, вона, зрештою, втратила своє місце серед людей:

Во всей Украине родной
Мне места не было одной. [5, 218].

Відповідно Сліпа усвідомлює: її поневіряння, пережитий біль, зневага – наслідки і покара Господа "За юність грешную мою". Вона знає, за що страждає; її життя проходить у молитовному відреченні. Поруч неї – її донька, її втіха.

Люди зреклися сліпої грішниці, водночас готові прийняти у своє середовище абсолютно чисте створіння – Оксану, щоби запропонувати їй нею незвіданий і неприродний їй, але цінований у їхньому середовищі бруд пристрастей і тривог.

Оксана виступає заручницею волі матері, яка несвідомо прирікає її на нещастя. Тож не можна не провести паралелі між діями Сліпої та улюбленою піснею Оксани, як "братя брата продавали В чужую, дальнюю страну" [5, 160]. Так і Сліпа, уже зазнавши кривди від пана, сподівається на інший рівень стосунків: не як дідича – Оксани, а як батька – доньки, а фактично штовхає доньку на повторення своєї долі.

"Центральна частина обох поем – змалювання нестерпних страждань героїнь, що помалу призводять обох до божевілля", – як зазначає В. Смілянська [3, 103].

Із приїздом дідича одиноку Сліпу, одягнувши, прогнали, а Оксану зачинили в палатах. У розкішно прибраній світлиці вона не почуває себе щасливою, навпаки – тужить за своєю колишньою бідністю, адже відчуває розрив між колишнім щастям – втраченою волею та любов'ю і неспівмірною з ним реальністю. Сам дідич догоджає їй і на колінах просить не називати ні паном, ні батьком.

Дідич глумиться над донькою, Оксана божеволіє, вбиває батька-ката, підпалює палати і гойдає закривавлений ніж, ніби дитя. Оксана бунтує, вона не згідна повторити долю матері: якщо Сліпу силоміць проганяють з панських покоїв, то вона виривається звідти як із в'язниці. У цьому руслі пригадаймо слова А. Камю: "Свобода, особливо якщо це мрія в'язня, не терпить жодних кордонів. Вона або є злочином, або перестає бути свободою" [2, 41]. Палати не упокорили дівчину, не пригасили її вільний дух. Оксана усвідомлює, що іншого місця, ніж села-кладовища, для неї немає і кидається у вогонь. Не забуваймо: "Романтичний герой по-справжньому живе лише хвилину і хвилиною" [2, 52].

Марина також ув'язнена в палатах, їй перш за все не дають плакати – вона ж не кориться і плаче. Аж поки настільки "доканав, небогу, той правитель", що вона перестала і говорити, і плакати. Вона сохне, в'яне; але молиться. Марина так само божеволіє, пан вчиняє наругу над нею і т. д. – історія повторюється.

Якщо Оксана та Марина бунтують і у своєму бунті обирають смерть, то Сліпа робить вибір на користь життя: адже стільки років вона провела в молитовному відреченні, "умалюючи серця рану". Бунт можливий лише тоді, коли "людина ще не вступила у сферу священного чи вже вийшла з неї" [2, 23]. Ходячи на прощу в Київ, Почаїв, Сліпа прагнула смирити свою душу. І вже після смерті Оксани вона не гине в полум'ї тому, що її душа була звільнена від пристрастей.

Спорідненим з образом Сліпої є образ княгині з поеми "Княжна" (1847). Княгиня сама втекла з дому і повінчалася з князем всупереч забороні батьків:

І батько й мати не пускали,
Казали: вгору не залазь .[6, 26].

Багатство їй принесло не щастя, а тільки самотність:

Отак і їй, одній-єдиній,
Ще молодій моїй княгині,
Красу і серце засушить
І марне згинуть в самотині.[6, 27].

Освячення шлюбом єднання з паном ніяк не вплинуло на щасливе влаштування цього союзу. Більше того – сім'ї як такої, а тим паче сім'ї як найбільшої цінності не утворено, адже в панів зовсім інші цінності і смисл життя. Донька княгині – безбатченко, тож після смерті матері вона сиротіє. Повернувшись з Києва, після навчання в інституті, вона повторює долю матері – сидить взаперті у покоях. Допмагає людям, вони моляться за неї і вважають святою. Пан же доходить до такої міри беззаконь, що вчиняє насильство над донькою.

Безталанна ж княжна приречена покутувати "гріхи на сім світі, Гріхи батькові", замість того, щоб виконати свою місію:

Родилась на світ жить, любить,
Сіять Господньою красою,
Витать над грішними святою
І всякому добро творить. [6, 34].

У любові і полягає смисл життя, за Т. Шевченком. Проте любов – найбільше благо – завдає і найбільшого болю. Віддавшись цьому почуттю, Катерина нехтує суспільною мораллю; коханого Оксани дідич вбиває за їхню взаємну любов; княгиня, бажаючи любити, переступає через волю батьків; Марина розплачується за свою любов і майже втілене щастя (управитель набачив її вже у стані молодої) тощо. Героїні Шевченкових творів керуються волею серця, через це здобувають тимчасове щастя, за яке потім гірко розплачуються.

У поемі "Мар'яна-черниця" (1841) матір прагне видати заміж доньку за пана – за старшого, багатого, за сотника Івана. Таким чином виявивши свою систему цінностей щодо оцінки людини: досвід, здобутий добробут і, нарешті, успішність суспільного становища. Мар'яна їй не кориться, для дівчини визначальним є голос серця: вона любиться з

бідним парубком Петром, думаючи, що "ні люди, ані домовина з Петром не розрізнять... Уміла любить" [5, 196].

Матір не чує доньку, вона засліплена бажанням панувати. Внаслідок цього Мар'яна не лише не здобуває щастя, але й більше того – сиротіє:

А Мар'яна, як дитина

Без матері, плаче. [5, 200–201].

І далі Т. Шевченко підсумовує:

Таке-то лихо, і за те,

Що щиро любить. [5, 199].

Петрусь переконаний, що заможність наділяє правом "питати свого серця", а таким чином – мати право на щастя. Якщо він прагне подолати проблему нерівності – повернутися до Мар'яни сотником (ця мрія не реалізується), то в поемі "Титарівна" (1848) надбане, уже здобуте багатство стає не засобом реалізації щастя, а засобом помсти.

Микита – найкращий парубок, проте бідний байстрюк – спонуканий завданою йому титарівною привселюдною образою за те, що "він в сірій свиті" (у поемі "Марина" сіряк названо святим), здобувається на інший стан – стає паном, внутрішньо відповідаючи ціннісному наповненню імення. Тим часом дівчина захоплена винятково своїми почуттями, і ці почуття прирікають її на загибель.

Таким чином, для Т. Шевченка і цей союз є неможливим. Єднання панів і людей – це не здорове утворення, а таке, що призводить до різного роду мутацій: регенератства, породження покриток, байстрюків – людей, чия участь перебувати поза суспільством. Вони не здатні до порозуміння, адже їх різнить не лише соціальне становище, рівень добробуту, а головне – вони керуються різними цінностями.

Шевченкові героїні слухаються лише свого серця у виборі судженого, через що і страждають. Проте саме любов здатна виправдати їхні вчинки, "пом'якшити" їхній переступ, викликати до них співчуття і жаль, нехай не людей, не оточення, але розповідача.

Герої Т. Шевченка – різні: це і бунтівники, і сповнені смирення; це і ті, хто здобувається на позитивні зміни, і ті, які зазнають негативних перетворень, – такими вони стають від неможливості знайти щастя, від неможливості любити. Закоханим не дозволяє поєднатися і станова нерівність. Так, участь залишитися самотнім є не настільки гіркою, ніж полюбити нерівню, тим часом участь полюбити пана чи потрапити до його рук означає стати вигнанцем у середовищі людей, предметом глузування і зневаги: люди серця не побачать. Тут постає ще одна проблема – "просвіщених християн" (проте до неї звернемося в наступних публікаціях).

Тож, як не прикро, вихід із ситуації неможливості у любові знайти щастя – в одному:

Укороти, Боже, молодого віку

Тому, хто не має талану любити. [5, 200].

Звернімо увагу: звернення лине до Господа, значить у його волі полегшити життя страждальника, нехай і таким чином.

1. *Дзюба І. М.* Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К., 2008.
2. *Камю А.* Человек бунтующий // Альбер Камю. Калигула. – М., 2003.
3. *Смілянська В.* Поєми Тараса Шевченка "Слепая" (1842) й "Марина" (1848): еволюція романтичного сюжету // Шевченкознавчі студії. Збірник наукових праць. Вип. 10. – К., 2007.
4. *Франко І.* "Наймичка" Т. Шевченка // Шевченкознавчі студії / Упоряд. М. Гнатюк. – Львів, 2005.
5. *Шевченко Т. Г.* Зібрання творів: У 6 томах. – Т. 1. Поезія 1837 – 1847. – К., 2003.
6. *Шевченко Т. Г.* Зібрання творів: У 6 томах. – Т. 2. Поезія 1847 – 1861. – К., 2003.
7. *Шевчук В.* "Personae verbum" (Слово іпостасне): Розмисел. – К., 2001.